

Riismøllers fredningsrejser

I Danmark er registreret mere end 30.000 fredede fortidsminder; det drejer sig primært om gravhøje, stendysser og jættestuer, men også anlæg som bautastene, voldsteder, broer, helligkilder, ruiner og sagnsten figurerer på listen. Der anvendes årligt store ressourcer på at værne om disse kulturlevn af såvel landskabsmæssige som af kulturhistoriske årsager.

At vi her i landet har en sådan righoldig mængde af kulturlevn skyldes først og fremmest Naturfredningslovens vedtagelse i 1937. Denne lov kundgjorde, at alle synlige og jordfaste fortidsminder umiddelbart var fredede i modsætning til tidligere tiders "frivillighedsprincip", hvor gravhøjen eller stendysen undgik at ende som opfyldning i en mergelgrav eller at blive omdannet til skærver udelukkende ved, at staten indgik en frivillig aftale med lodsejer om fredning.

Den nye fredningslov gjorde det nødvendigt at gennemtrawle landets sogne for at få overblik over, hvor mange fredningsværdige fortidsminder, der så rent faktisk skulle tinglyses fredede. Det var Nationalmuseet, der igangsatte disse

Det var de stadigt omsiggribende højedelæggelser i begyndelsen af 1900-tallet, der resulterede i den lovmæssige beskyttelse af Danmarks fredede fortidsminder. Betragter man et scenarie som dette, hvor en høj ved Rønnebjerg i Vendsyssel er under bortgravning i 1902, forstår man bekymringen.

Som et kuriosum kan nævnes, at netop vendelboerne syntes at udvise mest hårdnakket modvilje mod 1937-loven.

Flere forespørgsler fra private omkring fredningslovens betydning figurerer blandt Riismøllers brevvekslinger. Tankevækkende er en lille kortfattet henvendelse fra en bonde ved Kongerslev, der i 1939 ønsker at vide, om en høj på hans mark skulle fredes, og om der i så fald ville være erstatning, eftersom der jo var en masse sten i den som han ville kunne sælge. Riismøllers svar var en venlig oplysning om, at højen var fredet og at der desuden ingen erstatning var i udsigt. For den agtsomme bonde må dette have været en loose-loose-situation.

Hr Museumsinspektør. Riismøller

Da jeg har hørt igennem ande at den
H. Gravhøj der ligger paa min Eng. ved
Kellingbjerggaard. skal blive liggende som
den er. Billede jeg mig at forhøre, om
Højen skal fredes. og om jeg saa faar nogen
Erstatning derfor, da der jo var
en masse Sten i den Høj og naar den
skal blive liggende, bliver det jo et
Svær for mig
arl.

Ehr. Albrechtsen.
Sar Kongerslev

såkalde fredningsberejsninger, som forløb i perioden 1937-57. Arbejdet uddelegeredes blandt andet til provinsmuseernes fagligt uddannede personale, som cyklede, bilede og gik sognene tynde i opsporing af fredningsværdige gravhøje, stendysser og jættestuer. Ved kampagnens ophør i 1957 var resultatet 23.774 fredede fortidsminder. Siden er der som bekendt kommet yderligere en halv snes tusinde til.

Uvillige sogneråd og lodsejere

I det sydlige Vendsyssel og Himmerland, det, der forhen var Aalborg Amt, var det museumsinspektør Peter Riismøller, Aalborg Historiske Museum, der foretog berejsningen. Museets arkiver rummer en omfattende mængde korrespondance mellem Nationalmuseet og Riismøller i forbindelse med udførelsen af det langvarige registreringsprojekt, der for Riismøllers vedkom-

mende afsluttedes ultimo 1954. Ud over de rent principielle retningslinjer omkring arbejdets udførelse, afspejler disse breve på bedst tænkelig vis alle de praktiske og ideologiske besværligheder, man som fortidsmindeberejser kunne støde på i håndteringen af den nye, kontroversielle lov. Læses brevmaterialet i kronologisk rækkefølge, fås tillige et forskningsmæssigt uvurderligt indblik i baggrunden for, hvordan vi i dag forvalter fredningslovgivningen.

Vedtagelsen af Naturfredningsloven må givetvis have været en torn i øjet på mange lodsejere, der opfattede tiltaget som direkte ekspropriation af privat ejendom uden erstatning. Pludselig stod man jo med en potentiel råstofkilde, der med ét slag tinglystes værdiløs. Adskillige anmeldelser dokumenterer, at mange jordejere i tiden efter 1937 absolut og bevidst uagtsomt ignorerede loven. Overalt meldes om høje under bortgravning eller stortstensgrave under omdannelse til brosten. Frustrationen mærkes tydeligt i Riismøllers henvendelser til Nationalmuseet, idet han alene i perioden 1937-39 kan registrere hen ved 40 hensynsløse højødelæggelser.

Og det var ikke blot menigmand, der handlede i modstrid med paragrafferne. Blandt brevmaterialet foreligger en sag fra Vebbestrup, hvor sognerådet i 1939 havde givet tilladelse til, at en stor, velbevaret høj kunne bortgraves forud for opførelsen af den lokale skoles idrætsplads. Godt nok havde den daværende sognerådsformand antydnet, at der kunne blive tale om en overtrædelse af fredningsloven, men han var blevet

Smuk, bøgetræsbevokset høj ved Sæby. Fortidsmindernes monumentale fremståen i landskabet var hovedårsagen til vedtagelsen af fredningsloven i 1937. I dag er eet af de største problemer, i forbindelse med synliggørelsen af vore tusinder af gravhøje, ikke lodsejernes fysiske indgriben i dem, men derimod, at de gror til i krat, buske og træer.

Fortidsminder forsynet med fredningssten signalerer, at den pågældende høj eller stendysse er fredet før Naturfredningsloven af 1937 ved frivillig aftale.

Problematiske har det været, at denne form for afmærkning ikke konsekvent fortsattes i årene efter lovens ikrafttræden. Den dag i dag møder man således hyppigt den fejlagtige opfattelse, at høje uden fredningssten ikke har status som fredet fortidsminde.

nedstemt af det øvrige sogneråd. Bortskaffelsen af gravhøjen med den uheldige placering gik derfor i gang, men blev stoppet straks efter, at Riismøller fik nys om sagen og havde orienteret den lokale politifuldmægtig. Denne var imidlertid mest stemt for at frafalde tiltale, idet "der jo var noget odiøst i at rejse tiltale mod en offentlig institution som et sogneråd". At det må have været op ad bakke for en indigneret museumsinspektør ses ved, at Nationalmuseet i noget undvigende vendinger kom til samme konklusion. Herfra lød forklaringen på, at man fra øverste instans valgte at fravige sagen, "at man finder det principielt ret uheldigt, at Nationalmuseet kommer til at stå som sagsøger over for et sogneråd, der dog er en art offentlig institution".

En lignende sag kendes fra Dronninglund, hvor sognerådet så sent som i 1948 tillod, at en anseelig gravhøj, endog forsynet med fredningssten, måtte vige til fordel for grusgravning. I Himmerland blev der endvidere i 1948, ligeledes på opdrag af sognerådet, fjernet en stor gravhøj i forbindelse med grusgravning. Her resulterede overtrædelsen i en bøde på 800 kr. til formanden, der dog mente, det stadig kunne betale sig, for gruset skulle man have. Riismøller anglede forståeligt nok efter, at der rundsendtes informationsmateriale til landets godt 2000 sogneråd for at bringe disse "sognerådspolitiske" lovovertrædelser til ophør. Det tog Nationalmuseet til efterretning. Den slags uhyrligheder i forhold til fredede fortidsminder foregår heldigvis kun sporadisk i dag og da oftest ikke i offentligt regi.

På farten i en god sags tjeneste

Af korrespondancerne fremgår det, at der var andre trængsler for fredningsberejseren end de principielle uoverensstemmelser med diverse instanser og private borgere. I praksis foregik selve berejsningen nemlig i særdeleshed i før-, under- og efterkrigstiden pr. cykel. Der blev tilbagelagt et anseeligt antal kilometer og foretaget mange overnatninger på diverse kroer, hvilket ses af de regelmæssige diætudbetalinger og udbetalinger af kilometerpenge, Nationalmuseet finansierede arbejdet med. Det afregnedes sognevis, og afhængig af arealstørrelse og fortidsmindefordeling genereredes til tider betragtelige fakturaer. Således cyklede der alene 1050 kilometer i de 21 dage, det tog at berejse Vester Han Herred. Når det så påregnes, at dette foregik i 1943, hvor cykelgummi var en alvorlig mangel-

vare tillige med, at tyskerne lagde hindringer i vejen overalt, må man formode, Riismøller opfattede embedet som et kald.

Retrospektivt skildrer brevene, der flød mellem Nationalmuseet og Peter Riismøller, på interessant vis, hvordan museumsfolk forsøgte at indpasse fredningsloven uden at vende den møjsommeligt oparbejdede, velvillige stemning hos landbefolkningen. Som forskningsmæssigt kildemateriale udgør de mange breve derfor et vægtigt vidnesbyrd om datidens antikvariske arbejde. I dag, hvor fredningsloven med visse justeringer efterhånden har eksisteret i trekvart århundrede, synes de lovmæssige paragraffer ikke så tvetydige som ved fredningslovens ikrafttræden. Overtrædelser af de enkelte lovparagraffer behandles efter rutinemæssige procedurer, og uvidenhed eller ukendskab til fredningsloven opfattes ikke som acceptabel undskyldning for overgreb mod fortidsminderne. Forvaltningen af loven er restriktiv, og det er den til hver tid værende ejer, der er ansvarlig for, at et ulovligt forhold gøres lovligt. Selvom fortidsmindebeskyttelsen i Danmark synes effektivt sikrende, er det stadig – som i 1937 – en betragtelig opgave at formidle og føre tilsyn med de kulturhistoriske vidnesbyrd. Som museumsperson og daglig ambassadør for landets kulturarv, synes det dog som om, man skal belave sig på, at det til stadighed vil være en virkelig balancegang at opretholde lodsejernes sympati for vore fredede fortidsminder.